

Conjunctuurenquête Nederland

Eerste kwartaal 2018

Ondernemersvertrouwen op recordhoogte

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjuncturenquête Nederland van het eerste kwartaal 2018.

De Conjuncturenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het 'Ondernemersvertrouwen Nederland'. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjuncturenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Kwaliteit

Het proces voor de totstandkoming van de Conjuncturenquête Nederland (COEN) is ISO-gecertificeerd. Deze certificering is een bevestiging dat aan zeer hoge kwaliteitseisen wordt voldaan.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als

negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties **A** Landbouw, bosbouw en visserij, **B** Winning van delfstoffen, **C** Industrie, **F** Bouwnijverheid, **G** Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, **H** Vervoer en opslag, **I** Logies-, maaltijd- en drankverstrekking, **J** Informatie en communicatie, **L** Verhuur van en handel in onroerend goed, **M** Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, **N** Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, **R** Cultuur, sport en recreatie, **S** Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand januari 2018.

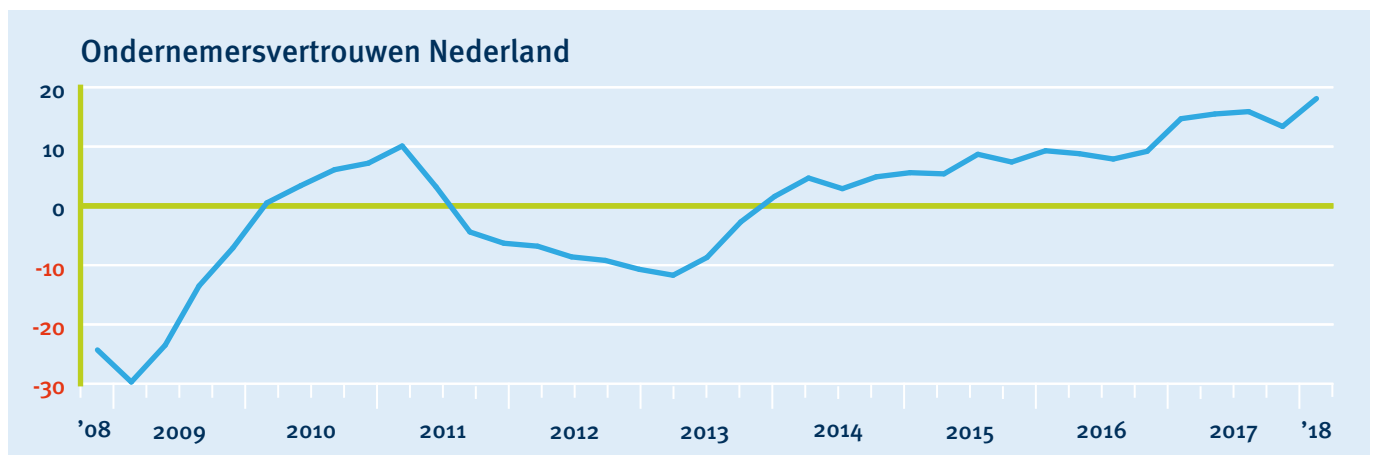
Dit rapport is gepubliceerd op 15 februari 2018. Het rapport van de Conjuncturenquête tweede kwartaal 2018 wordt op 17 mei 2018 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

Ondernemersvertrouwen op recordhoogte

Het vertrouwen van ondernemend Nederland bereikte aan het begin van 2018 met 18,1 de hoogste waarde sinds de start van de waarneming in 2008. Het Nederlandse bedrijfsleven is positief gestemd over de werkgelegenheid. In het laatste kwartaal van 2017 hadden de bedrijven meer personeel in dienst dan in het derde kwartaal. Ook voor de eerste maanden van 2018 voorzien de ondernemers een verdere groei van het aantal personeelsleden. Een tekort aan gekwalificeerd personeel vormt

echter in toenemende mate een belemmering. Aan het begin van dit jaar ervaart 18 procent van de bedrijven belemmeringen door een tekort aan gekwalificeerd personeel. Begin 2016 was dat nog bij slechts vijf procent van de bedrijven het geval. Sindsdien is de groep die daardoor gehinderd wordt onafgebroken gegroeid. In de laatste drie maanden van vorig jaar verbeterde de winstgevendheid bij, per saldo, 17 procent van de bedrijven; het hoogste percentage sinds de start van de waarneming.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

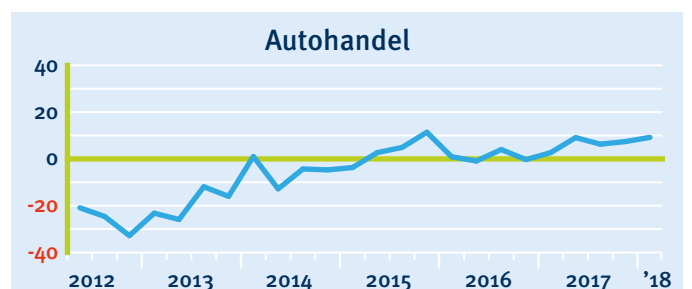
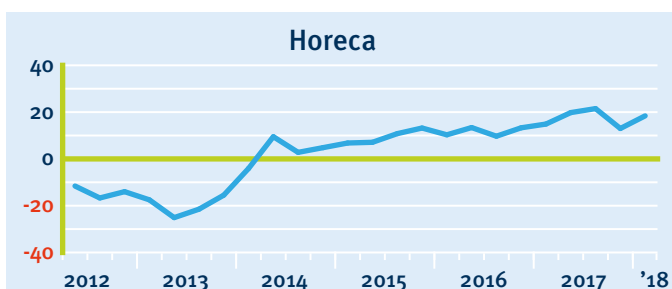
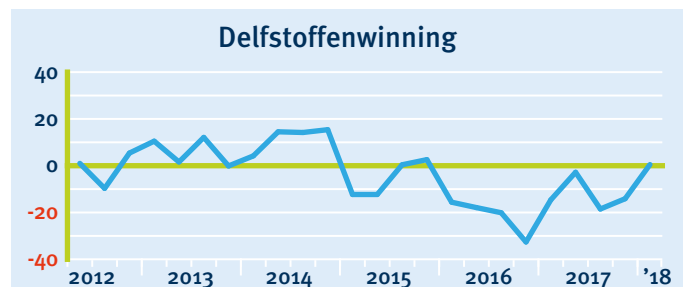
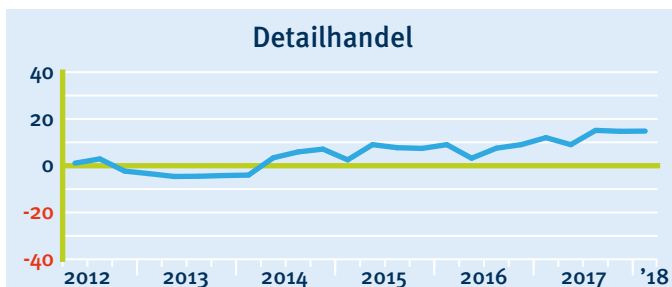
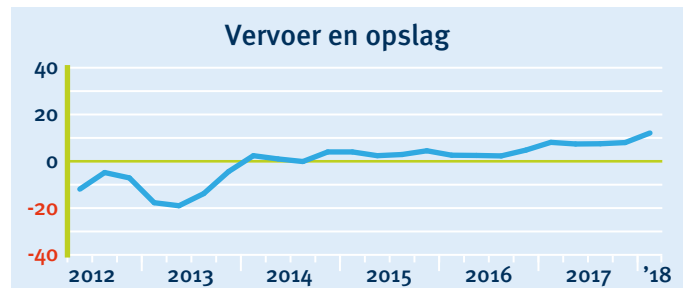
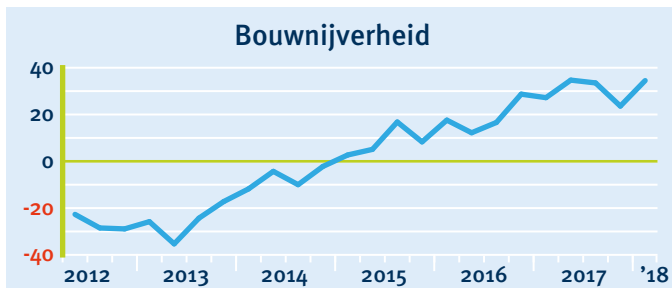
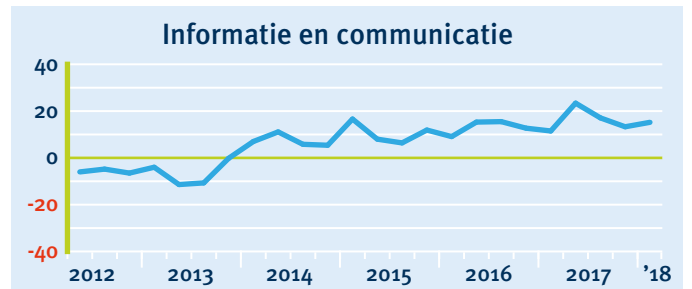
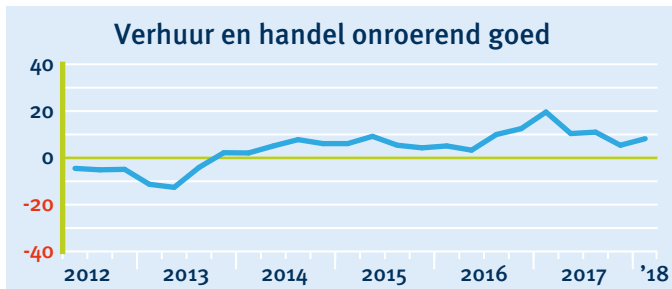
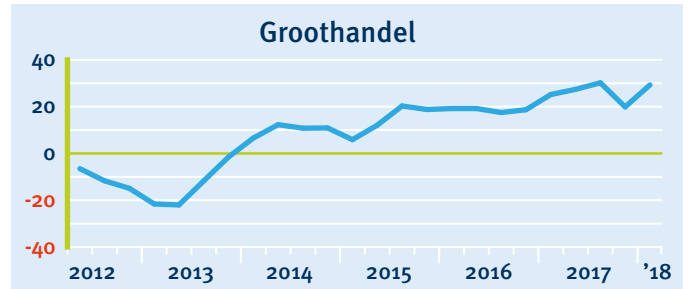
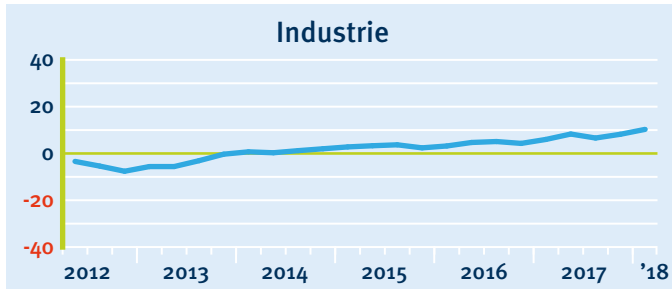
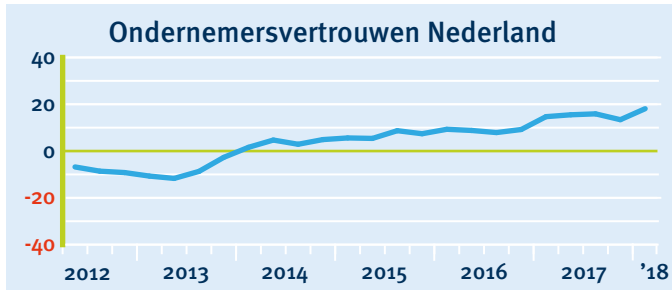
Verder in deze rapportage:

- **Ondernemend Nederland niet eerder zo positief gestemd** pagina 5
- **Ondernemers starten 2018 optimistisch** pagina 7
- **Uitgelicht: economisch klimaat en personeel** pagina 8
- **Uitgelicht: winstgevendheid** pagina 9
- **Regionale verwachtingen** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten eerste kwartaal 2018

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemend Nederland niet eerder zo positief gestemd

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland staat aan het begin van het eerste kwartaal op 18,1. Daarmee is de indicator met 4,7 punt gestegen ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Hiermee bereikt het vertrouwen het hoogste niveau sinds de start van de meting in 2008. De verbetering is zichtbaar in alle sectoren.

Bouwsector het meest gunstig gestemd

Het vertrouwen van de ondernemers in de bouw is voor het zesde kwartaal op rij het hoogst van alle sectoren. Aan het begin van het eerste kwartaal ligt het ondernemersvertrouwen met 34,5 bijna 11 punten hoger dan in het voorgaande kwartaal. De ondernemers waren veel positiever over de ontwikkeling van de productie. Hun oordeel over de werkvoorraad verbeterde fors en verder voorzien zij een verdere groei van de werkgelegenheid. De bouwbedrijven hebben echter moeite met het vinden van arbeidskrachten. Een op vijf geeft aan dat het tekort aan geschikte arbeidskrachten hun productie belemmert. Ook een tekort aan productiemiddelen (materiaal, onderaanneming) vormt een belemmering.

Vertrouwen in de groothandel sterk verbeterd

Het vertrouwen in de groothandel is het op één na hoogste van alle sectoren. Het ondernemersvertrouwen stond aan het begin van het eerste kwartaal op 29,3; een verbetering van bijna tien punten ten opzichte van een kwartaal eerder.

Hoogste producentenvertrouwen sinds 1985

De stemming onder de ondernemers in de industrie steeg naar 10,3. Het zogenaamde producentenvertrouwen bereikte daarmee begin januari de hoogste waarde ooit gemeten. Anders dan bij de andere sectoren bestaat de stemmingsindicator voor de ondernemers in de industrie al sinds 1985. Vooral de verwachte bedrijvigheid in de komende maanden zorgt voor het verbeterde sentiment in de industrie.

Meer vertrouwen in vervoer en opslag

Ook het ondernemersvertrouwen in de sector vervoer en opslag bereikte in het eerste kwartaal de hoogste waarde sinds de start

van de meting. De stemmingsindicator verbeterde ten opzichte van het vorige kwartaal met vier punten en kwam uit op 12,1.

De gunstige signalen die ondernemers afgaven over de omzet en het economisch klimaat voor hun sector vormden de basis voor de gunstige stemming. Echter meldt 21 procent van de ondernemers een tekort aan geschikte arbeidskrachten als belemmering.

Meeste vertrouwen in bouw

Horeca vol vertrouwen

Horecaondernemers geven gunstige signalen af over zowel de gerealiseerde omzet in de afgelopen maanden als de omzetverwachting

voor de komende maanden. Zij zien het economisch klimaat voor de sector als gunstig. Het ondernemersvertrouwen is gestegen van 13,0 in het vierde kwartaal van 2017 naar 18,4 aan het eerste kwartaal dit jaar. Evenals in andere sectoren, hebben ook horecaondernemers moeite om geschikte arbeidskrachten te vinden. Ruim 17 procent van de ondernemers geeft aan hiermee te kampen te hebben.

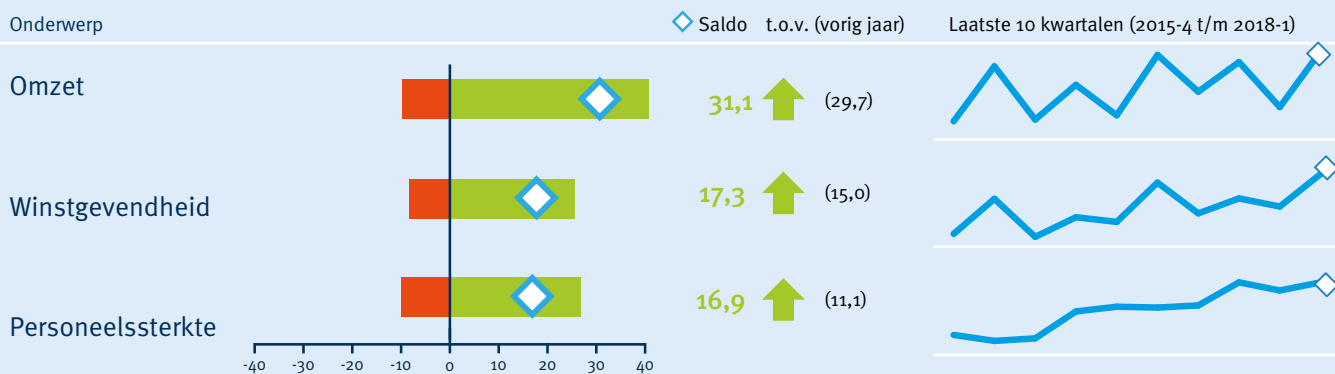
Delfstoffenwinning ziet stabilisering

Na een twee jaar onafgebroken negatieve stemming in de delfstoffenwinning zijn de ondernemers in die sector aan het begin van het eerste kwartaal neutraal gestemd. Het aantal ondernemers dat positief gestemd is, is in evenwicht met het aantal met een negatief oordeel.

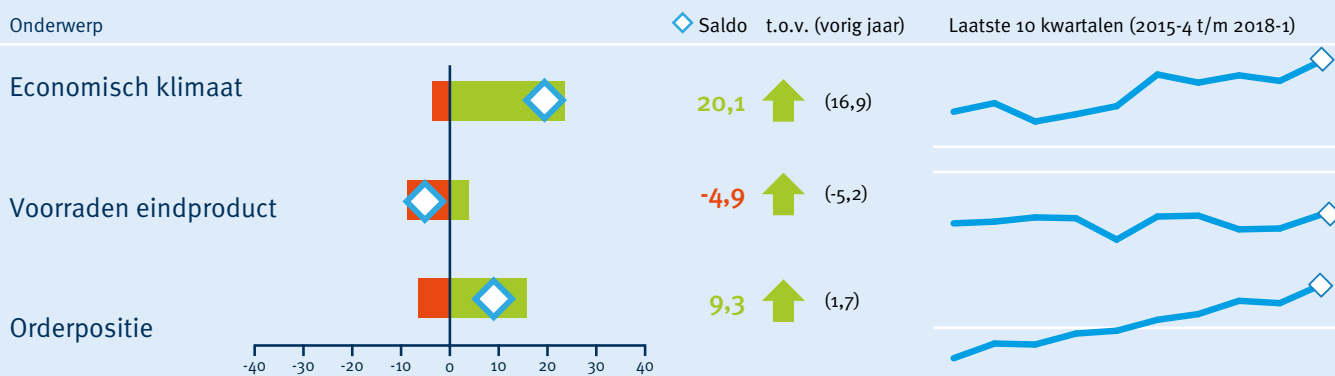
Vooral het oordeel over het economisch klimaat verbeterde volgens de ondernemers. De meting heeft begin januari plaatsgevonden, voordat de gevolgen van de recente aardbeving in Groningen bekend waren.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

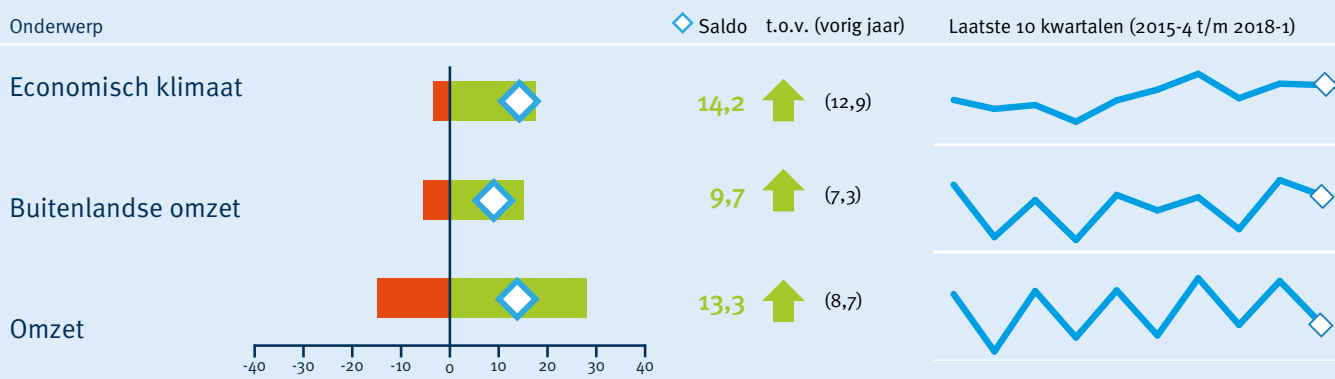
Ontwikkelingen vierde kwartaal

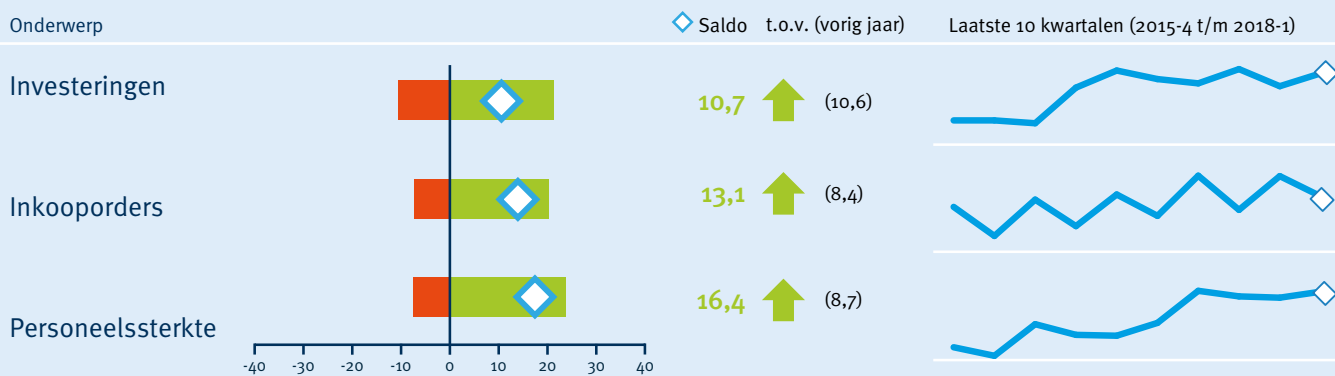
Beoordelingen van de ondernemer (begin van het eerste kwartaal)

Verwachte ontwikkelingen eerste kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering eerste kwartaal

Ondernemers starten 2018 optimistisch

Het COEN-dashboard laat, net als het ondernemersvertrouwen, een zeer positief beeld zien. Over zowel de ontwikkelingen, de beoordelingen, de verwachtingen als de bedrijfsvoering zijn ondernemers positiever gestemd dan in dezelfde periode vorig jaar.

Gunstige ontwikkeling in afgelopen kwartaal

Ondernemers zijn met een saldo van 17,3 zeer positief over de ontwikkeling van de winstgevendheid in het vierde kwartaal. Dit is het hoogste saldo sinds het begin van de metingen eind 2008. Ook geven ondernemers aan dat de omzet en de personeelssterkte gegroeid zijn. Over deze ontwikkelingen zijn ondernemers positiever dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar.

Ondernemers positief over orderpositie

Het aantal ondernemers dat positief oordeelt over de orderpositie groeit gestaag en bereikt een nieuw hoogtepunt. Ook de beoordeling van het economisch klimaat is sinds 2008 nog

niet zo positief geweest als nu het geval is. Het oordeel over de voorraden eindproduct wordt door een kleine groep ondernemers per saldo als te groot gezien. Het oordeel is vergelijkbaar met dat in dezelfde periode vorig jaar.

Optimisme over eerste kwartaal

De verwachtingen voor het eerste kwartaal van 2018 zijn positief. Zowel voor de binnenlandse als de buitenlandse omzet wordt per saldo een groei verwacht. Het aantal ondernemers dat een omzetgroei verwacht is weliswaar kleiner dan drie maanden geleden, maar dit is een seizoenseffect. Vergeleken met hetzelfde kwartaal vorig jaar zijn meer ondernemers optimistisch.

Goede verwachtingen bedrijfsvoering

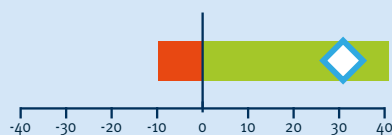
De gunstige beoordelingen en verwachtingen van ondernemers zijn ook terug te zien in de verwachte bedrijfsvoering. Ondernemers verwachten vooral een hogere waarde aan inkooporders te plaatsen en meer personeel aan te nemen.

Ontwikkelingen vierde kwartaal

Onderwerp

pessimisten % optimisten

Omzet

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar)

31,1 ↑ (29,7)

Laatste 10 kwartalen (2015-4 t/m 2018-1)

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

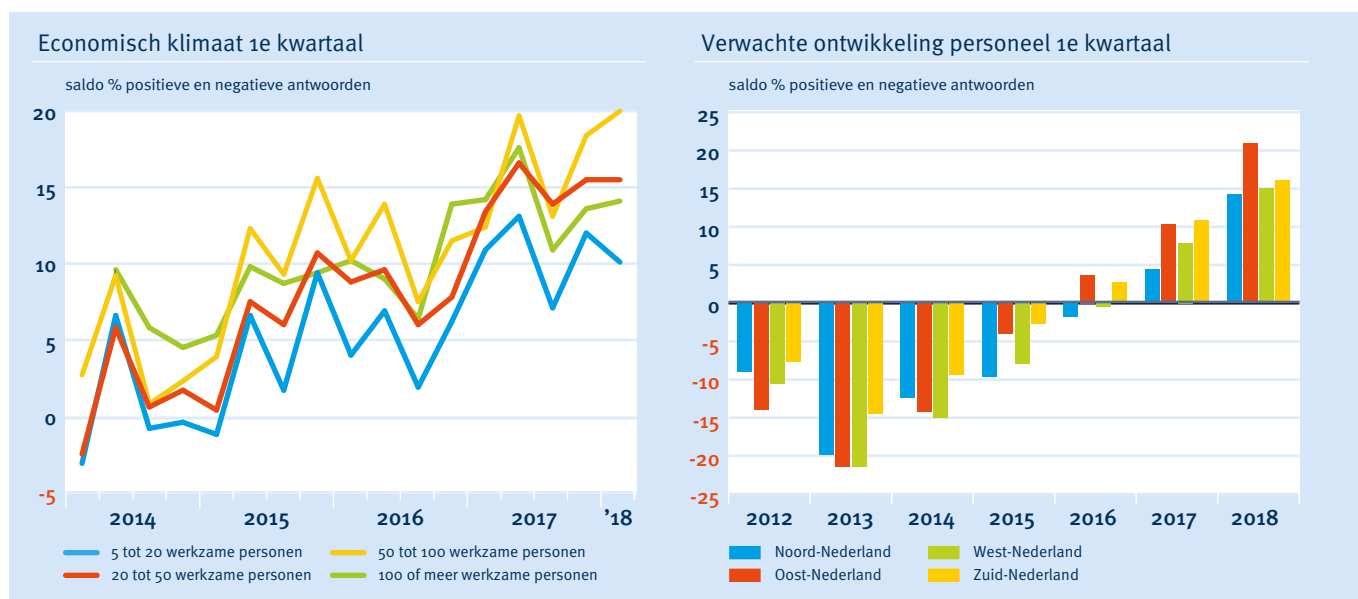
T.o.v. vorig jaar: het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoenseffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Uitgelicht: Economisch klimaat en personeel

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie per bedrijfsgrootte en regio op Statline

Oordeel economisch klimaat verschilt per bedrijfsgrootte

Het economisch klimaat heeft zich volgens de Nederlandse ondernemers gunstig ontwikkeld in het laatste kwartaal van 2017. Een vooruitblik op de eerste drie maanden van 2018 laat ook een positief beeld zien. Zo'n 80 procent van de ondernemers voorziet weliswaar dat het economisch klimaat in de komende maanden niet of nauwelijks zal veranderen. Maar van de resterende bedrijven verwacht de overgrote meerderheid (14 procent) een gunstige ontwikkeling. Een kleine groep van slechts 3 procent voorziet het tegenovergestelde. Kijkend naar de grootte van bedrijven, is het beeld licht gevarieerd. De saldopercentages optimisten lopen uiteen van 10 bij de bedrijven met 5-20 werkzame personen tot 16 bij de bedrijven die behoren tot de categorie 50-100 werkzame personen.

Bedrijven in Oost Nederland meest positief over de werkgelegenheid

De gunstige economische ontwikkelingen hebben positieve effecten op de werkgelegenheid. Dit komt tot uitdrukking in de

cijfers over onder andere de groei van het aantal banen en de dalende werkloosheid. Bedrijven hebben hun personeelsbestand in de afgelopen periode zien stijgen. Ook geeft men aan het begin van 2018 positieve signalen af over de verwachte ontwikkeling van de werkgelegenheid in hun bedrijf. Per saldo 16 procent van de bedrijven geeft aan meer personeel te gaan aantrekken. Begin 2013 was de verwachting nog fors negatief, maar sindsdien is er sprake van een positieve trend.

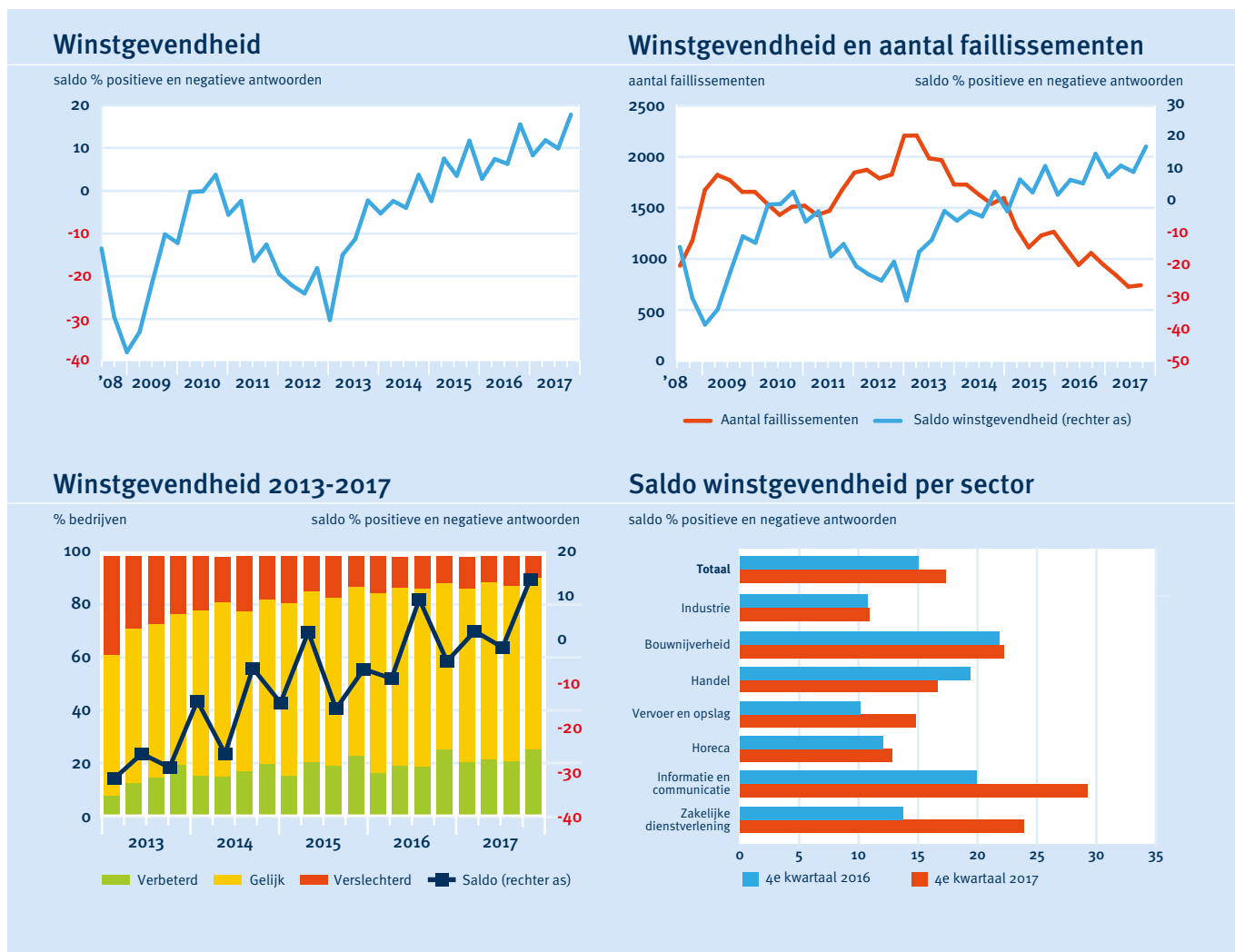
In alle landsdelen zijn er meer bedrijven die positieve signalen afgeven over de werkgelegenheid dan bedrijven die een krimp verwachten. Ondernemers in Oost Nederland geven een bovengemiddeld positief signaal af. Per saldo verwacht 1 op de 5 van hen meer personeel aan te trekken in de eerste drie maanden van 2018. Het Noord-Nederlandse bedrijfsleven is weliswaar iets minder positief in hun verwachting, maar geeft toch aan (per saldo 14 procent) werk te hebben voor nieuwe medewerkers.

Uitgelicht: Winstgevendheid

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk op StatLine voor meer informatie over winstgevendheid en faillissementen.

Gunstige ontwikkeling winstgevendheid

Halverwege 2013 meldde nog 38 procent van de ondernemers dat de winstgevendheid van hun bedrijf was verslechterd. In het laatste kwartaal van 2017 was de groep die een verslechtering meldde fors gereduceerd tot 8 procent. Bij 25 procent van de bedrijven verbeterde de winstgevendheid volgens eigen zeggen. Per saldo zag dus 17 procent van de ondernemers een positieve ontwikkeling. Daarmee is de groep die per saldo een verbetering van de winstgevendheid ziet, het grootst sinds de start van COEN in 2008.

Winstgevendheid en faillissementen

De gunstige economische situatie leidt niet alleen tot een gunstige ontwikkeling van de winstgevendheid van bedrijven maar ook het aantal bedrijven dat failliet wordt verklaard neemt af. In 2017 kwam het aantal door Nederlandse rechtbanken

uitgesproken faillissementen zelfs uit op het laagste niveau van deze eeuw.

Winstgevendheid in veel sectoren verbeterd

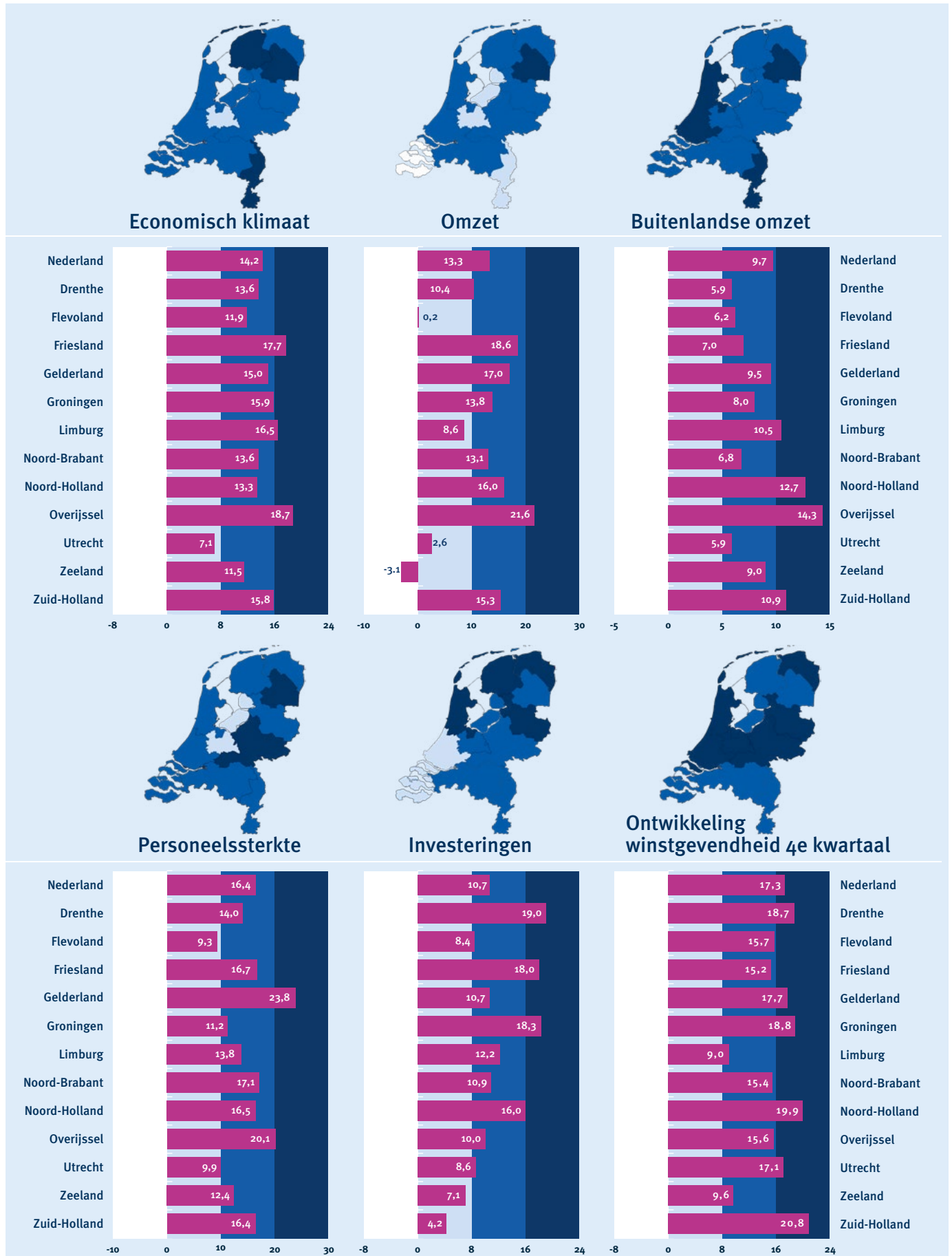
In veel sectoren hadden de bedrijven die de winstgevendheid zagen verbeteren de overhand op de bedrijven die een verslechtering meldden. De meest gunstige signalen kwamen uit de sector informatie en communicatie. Door bijna 35 procent van de bedrijven werd een gunstig signaal afgegeven over de ontwikkeling van de winstgevendheid. Bij slechts een ruime 5 procent was het tegenovergestelde het geval. Per saldo zag dus ruim 29 procent van de bedrijven een verbetering van de winstgevendheid. Ook bij de zakelijke dienstverleners, de bouwbedrijven en de groothandelaren ontwikkelde de winstgevendheid zich bovengemiddeld positief.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten eerste kwartaal 2018. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het eerste kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het vierde kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemers in Overijssel meest positief gestemd

De uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland over het eerste kwartaal laten een zeer positief beeld zien van de stand van de Nederlandse economie. Zes onderwerpen van het onderzoek worden hier nader uitgelicht, waarbij wordt ingezoomd op de resultaten per provincie. Bij slechts één provincie komt er een klein negatief saldo voor: omzetverwachting Zeeland. Gemiddeld genomen schetsen de Overijsselse ondernemers het meest positieve beeld. Zeeuwse ondernemers zijn daarentegen het minst positief.

Ondernemers in Overijssel meest positief over economisch klimaat

In Overijssel is het grootste aantal ondernemers positief in hun verwachtingen voor het economisch klimaat. Per saldo voorziet in die provincie 18,7 procent van de ondernemers een verbetering van het economisch klimaat in de komende drie maanden. In Nederland als geheel wordt dat per saldo door 14,2 procent van de ondernemers verwacht. In Utrecht (saldo +7,1) is de verwachting het minst positief.

Zeer gunstige omzetverwachtingen in Overijssel en Friesland

Bij de omzetverwachtingen scoort Overijssel met een saldo van +21,6 het hoogst. Vooral de bedrijven in de sectoren ICT, bouw en vervoer en opslag zijn bovengemiddeld positief over de omzetgroei in deze provincie. Overijssel wordt gevolgd door Friesland waar het saldo +18,6 bedraagt. In die provincie zijn het vooral de bouw- en handelsbedrijven die bovengemiddeld scoren bij de omzetverwachting met per saldo 39,0 en 34,3. Het Zeeuwse bedrijfsleven is licht negatief over de omzet. Door per saldo 3,1 procent wordt een omzetkrimp verwacht.

Overijsselse ondernemers ook het meest positief over export

In de provincie Overijssel verwachten per saldo de meeste ondernemers (14,3 procent) een toename van de buitenlandse omzet. Ondernemers in Noord-Holland (saldo +12,7) en Zuid-Holland (saldo +10,9) completeren de top drie. In zowel Drenthe als Utrecht is de groep bedrijven die een exportgroei voorziet per saldo het kleinst: 5,9 procent. In Nederland als geheel verwacht per saldo 9,7 procent van de ondernemers een toename van de buitenlandse omzet.

Ondernemers in Gelderland meest positief over personeelssterkte

In Nederland als geheel voorziet per saldo 16,4 procent van de ondernemers een groei van de personeelssterkte in de eerste drie maanden van dit jaar. Gelderland (saldo +23,8) en Overijssel (saldo +20,1) steken hier het meest positief bij af. In Gelderland is het beeld uiterst gunstig bij de bouwbedrijven: per saldo voorziet 69,1 procent meer personeel aan te trekken in de komende maanden. In Flevoland is de verwachte uitbreiding van de werkgelegenheid weliswaar het kleinst, maar nog altijd substantieel (saldo +9,3).

In Drenthe de meeste

bedrijven met hogere investeringsverwachting

Landelijk verwacht per saldo 10,7 procent van de ondernemers een groei van de investeringen. Drenthe herbergt relatief gezien de meeste bedrijven die verwachten in 2018 meer te investeren dan in 2017. Door per saldo 19,0 wordt een groei voorzien. In Zuid-Holland is per saldo slechts 4,2 procent van de bedrijven voornemens om dit jaar meer te investeren.

Verdere toename winstgevendheid

Zuid-Holland is de provincie waar de groep bedrijven met een positieve winstontwikkeling in het laatste kwartaal van 2017 het grootst was (per saldo 20,8 procent). Vooral de bouwbedrijven sprongen duidelijk in het oog (saldo +48,9). In Nederland als geheel kwam het saldopercentage uit op +17,3. Naast Zuid-Holland scoren ook Noord-Holland, Groningen, Drenthe en Gelderland boven het landelijke gemiddelde. De kleinste verbetering van de winstgevendheid werd door de Zeeuwse (+9,6) en Limburgse ondernemers (+9,0) gemeld.

Winstgevendheid verbetert het meest bij bouwbedrijven in Zuid-Holland

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het eerste kwartaal niet seizoen gecorrigeerd saldopercentage bedrijven

2017 3e kwartaal	2017 4e kwartaal	2018 1e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
15,9	13,4	18,1	Totaal bedrijfsleven	13,3	16,4	14,2
-18,5	-14,1	0,5	Delfstoffenwinning	6,8	-13,6	2,9
6,6	8,2	10,3	Industrie	11,9	12,7	10,8
33,5	23,6	34,5	Bouwnijverheid	33,5	35,2	22,6
6,3	7,4	9,2	Autohandel en -reparatie	24,0	19,4	10,8
30,2	19,9	29,3	Groothandel	24,5	19,0	25,8
15,1	14,7	14,8	Detailhandel	4,1	8,7	7,3
7,5	8,0	12,1	Vervoer en opslag	-7,6	1,6	9,3
21,5	13,0	18,4	Horeca	-5,9	10,9	9,1
17,1	13,3	15,2	Informatie en communicatie	16,0	14,1	12,0
11,0	5,4	8,2	Verhuur en handel onroerend goed	-1,5	16,1	2,7
18,9	17,0	20,9	Zakelijke dienstverlening	14,3	18,6	16,0

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio
(landsdeel/provincie/COROP)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl 088 570 70 70
info@cbs.nl

www.eib.nl 020 205 16 00
eib@eib.nl

www.kvk.nl 088 585 15 85
kenniskdesk@kvk.nl

www.mkb.nl 070 349 03 49
www.vno-ncw.nl wolthuis@vnoncw-mkb.nl

**ondernemers
plein**

VNO NCW